

2.5. Протиріччя на шляху до політичної консолідації Молдови: геополітичний чинник

Більш як двадцять п'ять років, що минули після розпаду Радянського Союзу, залишаться в історії часом політичних перетворень, які істотно змінили вигляд Центрально-Східної Європи. Трансформація колишнього «соцтабору» виявила себе соціально-політичною консолідацією нових незалежних держав, які з'явилися на карті світу після розпаду СРСР.

Проблеми переходу соціуму з одного якісного стану до іншого завжди були предметом уваги наукового співтовариства. Методологічні основи аналізу перехідних процесів у XIX ст. заклали такі класики

політичної думки, як А. де Токвіль, М. Вебер, В. Парето. У ХХ ст. переосмислення перехідного періоду було запропоновано у роботах Р. Даля, Й. Шумпетера, А. Лейпхарта. У 70-і роки ХХ ст. зміст трансформаційних процесів розглядався, в основному, в рамках теорії модернізації, яка інтерпретувала політичний розвиток як перехід від традиційних форм організації суспільства до суспільства сучасного типу. У даній сфері було проведено дослідження, присвячені різним аспектам політичного розвитку, у тому числі, питанням створення ефективної політичної системи, яка сприяє економічному, соціальному, культурному прогресу (Л. Пай, Ш. Эйзенштадт, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, Б. Мур).

На ранніх етапах її розробки значний внесок у розробку теорії транзитології зробили такі дослідники, як: Д. Растоу, Х. Лінц, А. Степан, Г. О'Доннелл, Ф. Шмітер, А. Пшеворський і т.п. В їхніх роботах досліджено досвід більш-менш успішних політичних транзитів, зокрема у країнах Південної Європи. При розгляді різних аспектів модернізації у другій половині 80-х рр. і, особливо, у 90-і роки ХХ ст., дослідницький інтерес змістився до аналізу проблем демократизації. Поняття «політичні транзити» містить у собі широкий спектр політичних процесів, пов'язаних з багатьма аспектами політико-владних відносин, які безпосередньо стосуються функціонально-динамічних характеристик політичної системи, взаємин інститутів влади і громадянського суспільства, ролі партій, еліт і контреліт, масових акторів у динаміці політичних змін.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. «третьа хвиля»⁹¹ демократизації, яка охопила країни Центральної і Східної Європи, обумовила початок нового етапу розвитку країн регіону. Особливий перехідний тип політичного устрою країн ЦСЄ одержав у політологічній літературі назву «посткомуністичної трансформації». Аналізом посткомуністичних трансформацій займалися М. Макфол, В. Банс, Л. Бальцерович, З. Бжезинський та ін. На пострадянському просторі дослідження перехідних процесів почалося відносно недавно, на початку 90-х рр. ХХ ст. Проблеми суспільно-політичної трансформації розглядали Г. Вайнштейн, В. Гельман, Ю. Красін, В. Лапкін, О. Мадатов, А. Мельвіль та ін. Дослідженню демократичного транзиту Молдови присвятили публікації І. Боцан, В. Мошняга, А. Рошка, О. Серебрян, П. Фрунташ та ін.

У країнах СНД, які впродовж останньої чверті століття зазнали істотної політичної й економічної трансформації, результати перетворень значно відрізнялися від того, що відбулося у країнах ЦСЄ. Політичний транзит на пострадянському просторі, який з самого початку визначався як демократичний, передбачав переведення колишньої

⁹¹ Хантінгтон С. Третья волна: демократизация в конце XX века. – М., 2003. – 368 с.

форми правління й державного устрою в іншу якість. Основний зміст трансформаційних процесів, які тут відбувалися, мали призвести до перетворення тоталітарно-авторитарної системи з усіма її інститутами, структурами, відносинами у систему іншого типу з демократичними атрибутами. Однак, серед країн пострадянського простору, які фахівці з трансформації недемократичних режимів у демократичні називали «перехідними», було чимало тих, що не вкладалися у цю модель. Методологія, яка описувала класичну модель демократичних транзитів початку «третьої хвилі», далеко не завжди виявлялася ефективною в осмисленні пострадянських реалій.

Перебіг політичного транзиту визначається безліччю обставин, від яких залежить конкретний хід подій у цей час і в даній ситуації. Досвід останніх більш ніж двох з половиною десятиліть показав взаємообумовленість внутрішньополітичних процесів і таких зовнішніх чинників, як глобалізація, регіоналізація, інтеграція й ін. На зміст і динаміку реформування політичної системи держав пострадянського простору впливали, як зміни у внутрішньому стані суспільства, так і міжнародні фактори.

На ранніх стадіях демократичних транзитів велике значення мають ендогенні фактори демократії й демократизації, зокрема вибір політичними акторами системи взаємин й інституціональної стратегії. На наступних стадіях транзиту, особливо на стадії консолідації демократії, істотну роль відіграють глибинні структурні, насамперед економічні й соціокультурні передумови і чинники. Далеко не всі країни пострадянського простору, які почали транзит, сподіваючись, що він виявиться демократичним, мали сприятливі шанси пройти цей шлях до логічного завершення. Значні перешкоди для країн пострадянського простору створила бюрократизація державних інститутів та їхня неефективність, особливості політичної культури та ряд інших факторів.

За всієї складності змін у країнах, які пройшли через посткомуністичну трансформацію, неоднозначності та суперечливості їхнього суспільно-політичного розвитку, зміцнення демократичних тенденцій розглядалося в якості однієї з домінуючих рис суспільної еволюції ХХ ст. Проте непідготовлене запровадження згори демократичних форм політичного життя на пострадянському просторі подеколи призводило до зворотного ефекту – до відступу назад або до «симуляції» демократії.

Досвід посткомуністичних трансформацій на пострадянському просторі підтвердив тезу про те, що час міфу про однолінійність демократичного процесу пішов у минуле. Чим більше часу проходило з початку реформ, тим більше розходжень спостерігалось між політич-

ними режимами та реальними політичними практиками, які поширилися в країнах ЦСЄ та СНД, включаючи зміст ідеологічного дискурсу.

Розпад соцтабору і включення посткомуністичних країн до «третьої хвилі демократизації» радикально змінили підходи до вивчення політичних процесів загалом. Специфіка переходу від тоталітарного або авторитарного суспільства до демократичних форм правління обумовила необхідність поглибленого осмислення наслідків цих трансформацій, а також напрямків і перспектив подальшого розвитку посткомуністичних суспільств. Досвід реформ політичних систем у країнах перехідної демократії демонструє різноманітні підходи до вирішення схожих інституціональних проблем посткомуністичного розвитку, включаючи такі, як зміна політичного режиму, трансформація партійних систем, реформа інститутів публічної влади, зміна ідейно-політичного дискурсу, принципів і методів взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави та інше.

Втративши гостроту, яка вирізняла перехідний процес початку 1990-х років, проблема політичних трансформацій на пострадянському просторі зберегла свою актуальність. Оцінка реального значення тієї або іншої політичної трансформації з погляду її об'єктивної здатності до реалізації демократичних цінностей та ідеалів передбачає визначення передумов формування і тенденцій подальшого розвитку політичної системи. Трансформаційний процес пов'язаний зі своєрідними перехідними структурами влади, гібридними політичними режимами, оцінка яких можлива на основі вивчення їхньої ролі у цьому переході. Процеси демократичних перетворень у колишніх радянських республіках виявили необхідність дослідження закономірностей взаємозв'язку між інституціональними й іншими факторами, які впливають на трансформацію політичних інститутів суспільства, у тому числі, політичних партій, політичною свідомістю і поведінкою громадян.

Політичні трансформації на пострадянському просторі є суперечливим, багатогранним історичним процесом, до регіональних особливостей якого слід віднести: необхідність одночасного перетворення політичної й економічної сфер, набуття національно-державної ідентичності, сплески етнонаціоналізму, відсутність або аморфність громадянського суспільства. Динаміка і зміст трансформаційних процесів у кожній з пострадянських республік у визначальній мірі залежали від культурної готовності націй до змін.

Після розпаду СРСР самоорганізація внутрішніх територій і спільнот колишніх радянських республік включала формування нових моделей державного устрою, інституалізацію й модифікацію демократичних процедур і принципів функціонування держави. В основі біль-

шості реформ, які проводилися державами пострадянського простору лежала ідея трансплантації (запозичення) інститутів з більш передового інституційного середовища. Втім, інститути, які виникли в іншому (пострадянському) суспільному просторі, у національних умовах нових незалежних держав не завжди виявлялися життєздатними. Існуючі традиції функціонування соціальних інститутів чинили опір ідеологічним змінам, демонструючи значну стійкість у більшості колишніх союзних республік. Навіть після більш ніж 25 років незалежності ідеї та інститути, сформовані в радянський період, у тій чи іншій формі продовжують існувати, у той чи інший спосіб впливаючи на сучасний стан справ.

Вплив змін на інститути у системі державного управління та практика запозичення нових інститутів у кожній з пострадянських республік мали свою специфіку, обумовлену, з одного боку, ідеологічним спадком соціалістичного минулого, з іншого, – орієнтацією на демократичні цінності консолідованої Європи. Держави, де переважала православна культура, по-різному оцінювали свою цивілізаційну приналежність. Відмова від колишніх і сприйняття нових цінностей нерідко диктувалися геополітичними інтересами нових незалежних держав. Так, у Молдові у перші роки здобуття незалежності «коливання» між східнослов'янськими республіками і Румунією спровокували бурхливі й суперечливі зміни супроводжувані політико-економічною нестабільністю й військовим протистоянням. Наявність у пострадянській Молдові внутрішніх етнонаціональних рубежів слов'янського, тюркського, романського етносів значно ускладнювала становлення державності. Ігнорування прихильниками об'єднання Молдови з Румунією історично сформованого етнічного розмаїття у регіоні, де молдовани тяжіють до румунів, тюрки-гагаузи – до Туреччини, росіяни й українці – до східнослов'янського світу, призвели до виникнення політично нестабільних територій.

Розпад Радянського Союзу загострив у більшості союзних республік проблеми, зумовлені попередньою адміністративною й міграційною політикою. Молдова у цьому сенсі не була винятком, оскільки після розпаду СРСР через Бессарабію пройшли державні кордони трьох країн (України, Молдови й Румунії). Трансформація спільного у недавньому минулому соціально-економічного простору стала переломним етапом серед сукупності безлічі географічних, історичних і соціально-політичних чинників, під впливом яких складалося етнокультурне різноманіття нових незалежних держав.

Республіка Молдова – багатонаціональна країна. Більшість її населення (без урахування Придністров'я) складають молдавани, частка яких складає 56,82% (2014). Найбільшою національною меншиною

в РМ є румуни – 23,18%, українці складають 7,62% населення, росіяни – 5,46%, гагаузи – 3,89%, болгары – 1,64%⁹². Національні меншини компактно розташовані в окремих регіонах країни. Тюркомовні гагаузи, в основному, мешкають в автономному територіальному утворенні Гагаузія на півдні країни. Етнічні болгары розташовані в сусідньому Тараклійському районі. У цих територіальних одиницях молдавани становлять меншість. Північна Молдова – місце проживання українців. Національні меншини становлять близько половини населення міста Бельци, відомого як північна столиця Молдови. Росіяни мешкають, в основному, у міських зонах, половина з них – у Кишиневі. Державна столиця – багатонаціональне місто, хоча позиції титульної нації тут досить сильні.

Поняття національні меншини у Молдові практично синонімічно російськомовному населенню, багато представників нацменшин або не володіють румунською мовою (молдовською, відповідно до конституції), або вважають за краще використовувати російську. Більшість з них – слов'яни. Значна частина немолдавського населення облаштувалася у Молдові у радянський період. Нині більшість з них відчуває ностальгію за Радянським Союзом і дотримується проросійських поглядів.

Протягом майже 25 років незалежності Молдови значна частина нетитульних етнічних груп не сприймає ідею об'єднання з Румунією. Негативний образ західного сусіда закріпився у колективній свідомості слов'янських етнічних груп у період між двома війнами, коли Молдова (Бессарабія) входила до складу Румунії. Цей проміжок часу сприймається багатьма представниками меншин як період утисків за національною ознакою. Такий імідж широко використовувався радянською пропагандою для поглиблення розриву між Румунією і приєднаною до СРСР у 1940-х роках Молдовою.

Намагання Молдови вийти з-під контролю Росії, сподіваючись, що це сприятиме підвищенню шансів для створення сильної національної державності, не знайшло одностайної підтримки на всій території країни. Стратегічна мета об'єднання Республіки з Румунією, яка виникла у період національного відродження Молдови на рубежі 1980-х и 1990-х рр., передбачала як перехід молдавської (румунської) мови на латиницю та її проголошення державною мовою, так і зміну назви Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки на Румунську Республіку Молдова; офіційне затвердження етноніма «румунський народ» і глтоніма «румунська мова»; автокефальну незалежність Цер-

⁹² Перепись 2014: Гагаузы составляют 3,89 процентов от общей численности жителей Молдовы. – [Електронний ресурс]: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=15966>

кви з назвою – Автокефальна Румунська Православна Церква Бессарабії, Придністров'я та Північної Буковини тощо⁹³. Нацменшини, які по-іншому сприймали і минуле, і майбутнє країни, не підтримали цей вектор розвитку. Негативна реакція на «румунізацію» Молдови проявила себе у сепаратистських рухах проти «румунської загрози» і боротьбою за автономію у придністровському регіоні та на півдні Молдови, де кількість російськомовного населення російської, української і гагаузької національності перевищувала кількість молдаван.

Проголошення республіканського суверенітету й відмова від участі у всесоюзному референдумі про збереження СРСР, на тлі кризи національної ідентичності обернулися для республіки військовим конфліктом і територіальним розколом. 19 серпня 1990 р. у Комраті, а потім 12 вересня 1990 р. у Тирасполі, було проголошено утворення відповідно Гагаузької Республіки та Молдавської Придністровської Радянської Соціалістичної Республіки. На території колишньої МРСР склалися дві самостійні держави: Республіка Молдова з автономним територіальним утворенням Гагауз Ері та міжнародно-невизнана держава – Придністровська Молдавська Республіка (ПМР).

Етнорегіональний конфлікт і необхідність його врегулювання стали, можливо, найсерйознішою перевіркою для становлення державності Молдови. Геополітичні чинники значною мірою ускладнили процес урегулювання проблеми, оскільки Придністровська республіка розглядалася як форпост Росії на Балканах, у той же час Молдова становила інтерес як можливий плацдарм НАТО у Південно-Східній Європі. З огляду на те, що події навколо долі самопроголошеної ПМР розгорталися у безпосередній близькості від кордонів співтовариства європейських держав, вони викликали стурбованість міжнародної громадськості.

У рамках створення спільної європейської зовнішньої й оборонної політики, Євросоюз прагнув внести вклад у стабілізацію східної частини європейського континенту шляхом остаточного вирішення на цій території проблем «невизнаних держав», що передбачало, зокрема, ліквідацію самопроголошеної ПМР, яка спиралася на підтримку Росії. Активний інтерес до придністровського конфлікту значної кількості зовнішніх гравців різних рівнів сприяв його перетворенню в одну з найбільш напружених і, як показав час, складних для розв'язання суперечок, на просторі колишнього Радянського Союзу, яка залишається нерозв'язаною вже понад чверть століття.

Неврегульованість придністровської проблеми і сьогодні виступає джерелом напруги як у середині країни, так і у регіоні в цілому. Наяв-

⁹³ Боцан І. Партии и демократизация Республики Молдова. – [Електронний ресурс]: <http://www.e-democracy.md/ru/monitoring/politics/comments/20081203/>

ність політично нестабільних територій актуалізує небезпеку спроб перегляду кордонів, викликаючи прагнення до потенційних територіальних надбань у найближчих сусідів. Прагнення регіонів збільшити свій вплив на противагу центральній владі становить одну з причин недовіри до них з боку уряду Молдови. Суперництво за владу між центральним урядом і етнічними регіонами само по собі виступає джерелом напруги. Молдова – централізована держава і Кишинів побоюється зростання самостійності регіонів. У свою чергу, страх підживлює недовіру, заважаючи порозумінню та співпраці між нацменшинами, які населяють регіони, і центральним урядом.

Ситуація для об'єднання країни з часом дедалі ускладнюється. Віддаленню Кишинева і Тирасполя один від одного сприяють як внутрішні, так і зовнішні чинники. Після більш ніж двох десятиліть з моменту здобуття незалежності стан РМ і досі описується як «перехідний період», а скільки-небудь стійка і широка згода щодо спрямування і кінцевої точки «переходу» до сих пір не досягнута. Уряд Республіки постійно стикається з несприятливими внутрішніми умовами. Країна вже пройшла через кілька серйозних політичних криз. За роки незалежності невирішеними залишилися багато питань розвитку як соціальної так і економічної сфер. Проблеми комунікації з нацменшинами, розумна децентралізації влади в етнічних регіонах і зміцнення громадянської ідентичності шляхом інтеграції не молдован лише підвищили свою актуальність.

Вагомим імпульсом впливу на стан суспільства залишається геополітичний фактор, оскільки нездатність національного уряду вирішити внутрішні проблеми підвищує інтеграційну привабливість сусідніх держав. Молдавське суспільство знаходиться під впливом двох конкуруючих між собою ідеологій, обумовлених, з одного боку, існуванням у межах радянського простору у недавньому минулому, і сусідством з Російською Федерацією (яка все більш явно позиціонує себе як реінкарнація СРСР) у сьогоденні, а також орієнтацією на демократичні цінності консолідованої Європи, з іншого боку. Як безпосередній сусід Європейського Союзу, Молдова відчуває тяжіння цього інтеграційного об'єднання та його інститутів⁹⁴.

Неспроможність політичної еліти Молдови задіяти ендегенні чинники підвищення добробуту нації спонукає політичні партії, після приходу до влади, у пошуках вирішення цієї проблеми покладати

⁹⁴ Добровольська А. Б. Досвід трансформації молдовського суспільства: протиріччя на шляху до політичної консолідації // Європейські історичні студії. – 2015. – [Електронний ресурс]: <http://eustudies.history.knu.ua/angelina-dobrovolska-dosvid-transformatsiyi-moldovskogo-suspilstva-protyrichchya-na-shlyahu-do-politychnoyi-konsolidatsiyi>

свої надії на зовнішні джерела. Останні 11 років як інструмент забезпечення досягнення мінімальних соціально-економічних і політичних стандартів в країні уряд РМ розглядав європейський вектор. Під час знаходження Партії комуністів РМ при владі (2001–2009) Молдовою було підписано ряд документів, що зміцнювали політичну й економічну взаємодію з ЄС. Реалізація європейського курсу, передумовою якого став вступ країни до СОТ (у травні 2001 р.), відбувалася відповідно до «Індивідуального плану дій РМ-ЄС на 2005–2007 роки» (документ було підписано 22 лютого 2005 р. – за два тижні до парламентських виборів).

На першому засіданні парламенту нового скликання 24 березня 2005 р. делегати затвердили Декларацію про політичне партнерство з метою реалізації завдань європейської інтеграції, що передбачала консенсус парламентських фракцій для просування стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Всі політичні сили, представлені у парламенті, обраному в 2005 р., зобов'язалися спільно просувати європейську інтеграцію Республіки Молдова.

Попри політичні конфлікти країна досить успішно просувалася у бік європейської інтеграції. З тих пір, як 2009 р. проєвропейська коаліція змістила ПКРМ і прийшла до влади, Молдову навіть було визнано лідером «Східного партнерства» (програми, спрямованої на надання підтримки шести державам Східної Європи і Кавказу по зближенню й інтеграції з ЄС). Наприкінці листопаду 2013 р. на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі РМ парафувала угоду про асоціацію з ЄС і договір про зону поглибленої та всеосяжної вільної торгівлі з Євросоюзом, а у лютому 2014 р. Європарламент проголосував за безвізовий в'їзд до Шенгенської зони (набуло чинності 28 квітня 2014 р.). Кульмінацією процесу зближення з Європейським Союзом стало підписання (разом з Україною й Грузією) 28 червня 2014 р. Угоди про асоціацію Молдови з ЄС. Представники правлячої в країні коаліції «Альянс за європейську інтеграцію» заговорили про реальні перспективи вступу РМ в ЄС у найближчому (5–10 років) майбутньому.

На геополітичний вибір вектора розвитку країни істотно вплинув результат президентських виборів 2016 р. Обраний 52,18% голосів на посаду глави держави лідер соціалістів І. Додон неодноразово відкрито висловлювався про те, що метою його партії є денонсація підписаної урядом Молдови Угоди про асоціацію з Євросоюзом і курс на зближення з Євразійським економічним союзом. Зважаючи на те, що європейський вектор розвитку не дозволив правлячій коаліції скільки-небудь поліпшити соціально-економічні показники, а перебування Альянсу при владі супроводжувалося затяжними політичними кризами, маятник електоральних переваг у черговий раз качнувся у бік лівих.

Зміцненню партій соціалістичного спрямування сприяла ідея відновлення соціальної справедливості, яка після більш ніж двадцяти п'яти років не дуже вдалих перетворень стала у Молдові домінуючою.

Партії соціалістичної орієнтації, які представляють інтереси широких верств населення, відіграють одну з ключових ролей у політичній системі більшості країн ЦСЄ. В умовах наростаючої глобалізації, соціал-демократія позиціонує себе як сила, яка прагне вибудувувати гармонічний баланс між економічною ефективністю й розвинутою соціальністю. Соціальну базу соціалістичних (соціал-демократичних) партій представляють в основному промисловий пролетаріат, так звані «нові бідні», працівники бюджетної сфери й пенсіонери, а також представники нового середнього класу, орієнтовані на демократичні цінності й принципи соціальної держави.

Попри відсутність у країнах пострадянського простору традиційної соціальної бази соціал-демократії, невдоволення політикою ліберальних реформ останніх 25 років дозволило знову включити соціалістичні ідеї в політичний дискурс і порядок денний. Негативним фактором для активізації діяльності соціал-демократичних (соціалістичних) партій на пострадянському просторі виступає зміна соціально-класової структури суспільства, що супроводжується скороченням чисельності робітничого класу, його деконцентрацією і старінням.

У Молдові, де традиційно чисельність робітничого класу була незначною, вирішення завдання розширення електоральної бази й числа прихильників партій соціалістичної спрямованості залежить від того, наскільки соціалісти зможуть в умовах жорстких реалій ринкових відносин позиціонувати себе як сила, що вирішуючи соціальні проблеми, одночасно спроможна забезпечити динамізм економіки. У РМ політичний вибір електорату завжди напряду залежав від оцінки реформ, а рівень і якість життя соціальних груп, соціально-економічні маркери, були визначальними у політичних орієнтирах виборців.

Найбільш успішним для соціалістів був 1994 р., коли Соціалістична партія Молдови у блоці з рухом «Унітатя – Єдність», отримала на виборах 25% голосів. Утім, згодом партія розкололася, з неї виділилася Партія соціалістів Республіки Молдова (ПСРМ) під керівництвом Е. Смирнова, яка на виборах 1998 р. набрала лише 0,59%. Основний «лівий» електорат дістався ПКРМ, яка вперше взяла самостійну участь у виборах. 2001 р. ПСРМ відновила блок «Єдність» з Республіканською партією і Партією прогресивних сил, що виступила з гаслом «З Росією на вічні часи!», проте на виборах блок набрав лише 0,46%. У 2005 р., коли ПКРМ перейшла на антиросійські позиції, соціалістам представився шанс отримати голоси проросійськи налаштованих виборців,

оскільки з часу свого заснування ПСРМ позиціонувала себе як послідовно проросійська. Однак виборчий блок «Патрія – Батьківщина», в який об'єдналися дві соціалістичні партії, отримав на виборах лише 4,97% і не пройшов до парламенту.

У 2012 р. Партія соціалістів знову з'явилася в соціологічних рейтингах. Поштовхом до її відродження став вихід І. Додона, З. Гречаной і В. Абрамчук із ПКРМ (листопад 2011 року) і їхнє приєднання до ПСРМ. Ослаблення позицій ПКРМ дозволило соціалістам перехопити ініціативу на лівому фланзі. У 2014 р. Партія соціалістів вела свою кампанію надзвичайно енергійно. Головним її змістом стала теза про вступ Молдови у Митний союз. ПСРМ підтримали в Москві і вона швидко стала фаворитом на лівому фланзі політичної системи Молдови. Тим не менш перемога соціалістів на парламентських виборах у листопаді 2014 р. (25 місць) стала все ж несподіваною оскільки на початку року їхній рейтинг коливався у межах одного відсотка.

Головним аутсайдером виборів стала партія комуністів В. Вороніна, що втратила більше половини своїх виборців (чотири роки тому за неї віддали голоси понад 44%, а на виборах 2014 р. лише 17,5% – 21 мандат). Бажання зміцнити свої позиції після невдачі на виборах спонукало ПКРМ почати переговори про створення після виборів так званої великої коаліції у складі Демократичної партії, Ліберально-демократичної й Партії комуністів. Завдяки союзу із ПКРМ правляча Коаліція проєвропейського правління зуміла забезпечити правим партіям більшість (55 місць у парламенті проти 46-ти у лівих партій), необхідну для формування уряду й керівних органів парламенту.

Під час виборів 2014 р. ПКРМ у черговий раз проявила себе як команда політичних менеджерів, для яких головним є ефективність ухвалених рішень, заради чого вони здатні піти на будь-які компроміси. Для таких партій швидке одержання результату спрямоване на забезпечення свого статусу, а не представлення й просування інтересів певних соціальних сегментів.

Вступ ПКРМ у правлячу коаліцію із правими партіями на основі ідеї «проєвропейської інтеграції» ще більше підсилив недовіру до комуністів серед рядових виборців, що знайшло свій прояв у виборах 2015 р. у місцеві ради. Партія комуністів, у минулому – найміцніша опозиційна сила зазнала найбільших втрат: з 38,75% районних і муніципальних радників в 2011 р. вона опустилася до 10,22% у 2015 р.

Співробітництво ПКРМ із КПП зміцнило позиції її конкурентів. Колишні виборці комуністів перерозподілилися між проросійською ПСРМ і Нашою партією Р. Вусатого. Обидві партії змогли збільшити свою популярність завдяки критиці правлячої коаліції. Однак, кон-

солідації лівих партій заважають їх роздробленість і недовіра один до одного лідерів⁹⁵.

На сьогодні у Молдові налічується понад 30 партій (20 із них брали участь у місцевих виборах 2015 р.). За період незалежності молдавські політичні партії сформувались як значимі суб'єкти політичних відносин. За рівнем політичного плюралізму й конкуренції, реальної участі партій в ухваленні політичних рішень Молдова (поряд з Україною) випереджає всі країни пострадянського простору, хоча й помітно поступається своїм західним сусідам за ступенем зрілості партійної системи.

Партійний спектр Молдови перебуває в процесі формування, і його стан є вкрай нестабільним. У суспільстві ще не сформована чітка соціальна структура, політичні орієнтації соціальних груп аморфні й мінливі, чому сприяє й розпливчастість партійних ідеологій. Умовність політичного спектру призвела до того, що громадяни РМ у своїй масі залишаються байдужими до партій, не довіряють їхнім лідерам, уникають членства в них.

Традиційне розмежувати партії на праві (ліберальні й християн-демократичні) і ліві (соціал-демократичні, соціалістичні й комуністичні) у випадку Молдови не працює, оскільки незважаючи на назви, ідеології, що просуваються партіями, по суті зводяться до боротьби двох колективних історично сформованих у країні видів пам'яті пов'язаних з радянською (комуністичною) ідентичністю і румунською.

Протистояння на основі розмежування за етнолінгвістичними, історичними і т. п. ознаками починаючи з виборів 1994 р. широко використовується в передвиборних кампаніях. Саме з питань культурної ідентичності у Молдові були зафіксовані найвищі рівні поляризації партійних позицій. Найважливішими з точки зору позиціонування у партійній системі є питання, пов'язані з вирішенням етнотериторіального конфлікту і зовнішньополітичної орієнтації⁹⁶.

Серед населення Молдови немає одностайної позиції з приводу інтеграційних пріоритетів країни. Хоча більшість все ж висловлюється на користь євроінтеграції, громадська підтримка цього курсу поступово знижується: з 76% у листопаді 2007 р. до 41,3% у травні 2016 р.⁹⁷.

⁹⁵ Добровольська А. Б. Етнічна неоднорідність та її вплив на проблеми політичної консолідації Молдови // Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць / За заг. ред. канд. іст. наук, доцента А. Г. Бульвінського. – К., 2016. – С. 235–248.

⁹⁶ Процик О., Букатару І., Волентир А. Партийная конкуренция в Молдове: идеология, организационные стратегии и подходы к разрешению этно-территориальных конфликтов. – Кишинев, 2007. – 214 с. – [Електронний ресурс]: www.policy.hu/protysk/Book1/RusContentsandPreface.pdf

⁹⁷ Опрос ребром: граждане Молдовы хотят сменить власть, но не верят в честные выборы. 04.05.2016. – [Електронний ресурс]: <http://newsmaker.md/rus/novosti/opros-rebrom-grazhdanemoldovy-hotyat-smenit-vlast-no-ne-veryat-v-chestnye-vybory-24689>

Однією з найбільш євроскептично налаштованих груп у Молдові є нацменшини. Вони не сприймають ідею європейської інтеграції (від 67% до 80% у залежності від етнічної групи⁹⁸) та широко підтримують ліві проросійські партії. Уряд проєвропейської коаліції нацменшини асоціювали зі зміцненням зв'язків з Румунією. Як наслідок румунізації, євроскептики пророкували втрату суверенітету країни, введення в Молдову румунської армії, вступ держави у НАТО, що нібито є обов'язковою умовою приєднання до ЄС, і т. п.

Розчарування в європейському виборі в РМ було пов'язано з результативністю впровадження європейського курсу керівництвом країни: з нездатністю проєвропейської коаліції вирішити соціально-економічні проблеми, віддати пріоритет антикорупційним реформам й використанням подвійних стандартів по відношенню до своїх опонентів.

Характер пострадянських трансформацій Молдови багато в чому пояснює ефект інституту бюрократії як структуроутворюючого елемента політичної системи та його експлуатації домінуючими акторами у власних цілях. Механізмом відтворення політичної корупції в Молдові, (як і в більшості інших держав пострадянського простору) стала приватизація. З початком процесів приватизації в країні політика стала сприйматися як прибутковий бізнес, що у свою чергу спричинило появу політичних амбіцій у процвітаючих бізнесменів. Так, лідерами Соціал-демократичної партії (СДП) і Ліберал-демократичної партії Молдови (ЛДПМ) є досить успішні бізнесмени.

У межах бюрократичних систем сили, що перемогли на виборах, прагнуть використати демократичні інститути для збереження нового статусу на свою користь. Прийшовши до влади, ці сили отримують контроль над державним апаратом, інформаційним простором, силовими структурами та основними галузями економіки. Так на думку молдавського експерта З. Тодуа, сьогодні всі державні органи Республіки Молдова, включаючи Конституційний суд, ЦВК, Вищу судову палату, Апеляційну палату та інші, перебувають під контролем КПП, а точніше – під контролем двох-трьох олігархів, які керують усіма справами в коаліції⁹⁹.

Вплив змін на інститути у системі державного управління, можливість запозичення нових інститутів, а також причини і наслідки стійкості старих залишаються питаннями, важливими для всіх держав пострадянського простору і для оцінки перспектив їх демокра-

⁹⁸ Нацменьшинства могут помешать евроинтеграции Молдовы. 18.06.2014. – [Електронний ресурс]: <http://www.allmoldova.com/ru/news/nacmeshinstva-mogut-pomeshat-evrointegracii-moldovy>

⁹⁹ Тодуа З. Падение: история о том, как и почему Партия коммунистов Республики Молдова отказалась от победы // Свободная мысль. – 2015. – № 1. – [Електронний ресурс]: <http://svom.info/entry/527-padenie-istoriya-o-tom-kak-i-pochemu-partiya-kommu/>

тичного розвитку. У Молдові, як і в інших державах пострадянського простору, перехід до демократії є одним із варіантів політичних трансформацій. Головною «розвилкою» у долі політичного транзиту тут стають якісні характеристики демократії.

Досвід соціально-політичної трансформації в Молдові показав, що для встановлення стійкого режиму консолідованої демократії необхідна міцна соціально-економічна основа. Недостатність структурних реформ в економіці робить Молдову найменш розвиненою з європейських посткомуністичних країн (не рахуючи Косово). Низька якість життя населення й рівень його доходів, нестійка політична обстановка й гострі проблеми економічного розвитку ускладнюють здатність влади контролювати цілісність держави. Як наслідок невирішеними залишаються й процеси політичної трансформації, пов'язані з подоланням конфліктів і забезпеченням безпеки розвитку, що, у свою чергу, перешкоджає залученню інвестицій, заважає економічному зростанню держави. Всі ці фактори дозволяють віднести Молдову до «нестабільних» держав. За оцінками провідних американських політологічних інститутів 2013 р. ситуація стабільності в РМ була нижче середнього рівня¹⁰⁰.

«Нестабільні держави» не здатні протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам і ризикам. Процес політичної трансформації «нестабільних держав», згідно з рядом експертних оцінок, може зайняти від 20 до 40 років¹⁰¹. У той же час варто враховувати, що демократія не приживається у ситуації високих зовнішніх і внутрішніх загроз.

Якість життя в країні залишається важливим чинником, що впливає на оцінку поточної ситуації і формує політичні уподобання населення Молдови. Нездатність національного уряду привести країну до відчутних населенням позитивних змін сприяє зростанню в Молдові ролі міжнародних суб'єктів. Сусідні держави використовують економічний фактор як інструмент посилення свого впливу у регіоні і роблять це досить успішно. Наприклад, Москва витрчала понад 43 € на душу населення ПМР на поставки продуктів харчування та надбавки до пенсії, широко рекламуючи цю підтримку. У Придністров'ї упродовж 2011–2014 рр. російські субсидії економіці і малозабезпеченим верствам населення коливались від 25 млн доларів за рік до 100 млн доларів за один транш¹⁰². Якщо додати до цього дешевий газ, що одержува-

¹⁰⁰ Failed States Index 2013: Рейтинг несостоятельности государств мира 2013 года. – [Електронний ресурс]: <http://gtmarket.ru/news/2013/06/25/6017>

¹⁰¹ Политические трансформации «нестабильных государств» СНГ: Доклад по материалам круглого стола (Факультет мировой политики МГУ им. М.В. Ломоносова, 24 апреля 2013 г.) / сост. Д. Б. Мальшева. – М., 2013. – 34 с.

¹⁰² Шевченко Р. Почему Приднестровье лишилось российских денег. 29.01.2015. – [Електронний ресурс]: <https://dniester.ru/node/11879>

ли жителі Придністров'я, у порівнянні з високими цінами, які платить решта населення Молдови, то перевага російського інтеграційного проєкту у сприйнятті пересічних молдован стає цілком логічною.

Як етнічні росіяни, так і представники інших нетитульних етнічних груп слов'янського походження займають проросійську позицію в силу культурної близькості з Росією й історичної пам'яті. Вони сприймають Росію як позитивного для себе учасника міжнародних процесів.

Росія, зацікавлена у розширенні власного євразійського інтеграційного проєкту, обіцяла швидку економічну вигоду, наприклад, зниження цін на газ, у разі вступу Молдови до Митного союзу. Москва справляє відчутний вплив на молдавські регіони, уміло виявляючи слабкі місця у стосунках між Кишиневом і місцевими адміністраціями. У свою чергу регіони, демонструючи логіку «політичного підприємництва», використовують цю ситуацію для вирішення власних проблем. Показовим у цьому сенсі є приклад Гагаузії, яка з 1994 р. користується статусом автономного регіону. У лютому 2014 р. в Гагаузії був організований референдум, визнаний центральною владою незаконним. Більшість його учасників підтримала ідею інтеграції Молдови з Євразійським митним союзом. Відразу після проведення референдуму західні донори зобов'язалися надати протягом 3–5 років близько 12 млн євро на підтримку плану довгострокового розвитку Гагаузії. У свою чергу Росія зняла ембарго на молдавські вина походженням із Гагаузії, також була скликана спільна комісія молдавського і гагаузької парламентів для вирішення регіональних проблем.

Геополітичний фактор зіграв суперечливу роль у динаміці пострадянського транзиту Молдови. На тлі ослаблення позицій Росії у Південно-Східній Європі, що зберегла тут лише економічну присутність (міжнародний газопровід), зросло прагнення Румунії претендувати на роль регіонального лідера.

Бухарест, з часів Російської імперії і Радянського Союзу, конкурує з Москвою за вплив на Молдову (Бессарабію). Румунія, якій за останні роки вдалося якісно змінити свої позиції у регіоні, справляє все більший вплив на ситуацію в РМ. У Бухаресті широко обговорюють перспективи об'єднання двох країн. Згідно опитування, проведеного фахівцями INSCOP Research, у березні 2016 р., майже 40% румунів упевнені, що об'єднання Молдови і Румунії принесе останній цілий ряд переваг (не згодні з цим твердженням 28,5% і майже 32% опитаних не змогли однозначно відповісти на це питання або відмовилися на нього відповідати)¹⁰³. Після охолодження відносин Молдови з Росі-

¹⁰³ Опрос: почти 40% румын считают, что объединение с РМ даст ряд преимуществ. 20.04.2016. – [Електронний ресурс]: <http://novostimoldova.ru/novostiobshchestvo/6033>—40–

єю, Румунія є головним економічним партнером РМ. У травні 2016 р. Президент Румунії К. Йоханніс підписав закон про виділення Молдові фінансової допомоги на суму в 150 млн євро¹⁰⁴. Окрім економічної складової, що ставить РМ у залежне становище, її вразливість підвищує неготовність Бухаресту підписати базовий договір, який би на юридичній основі закріпив взаємне визнання суверенітету і територіальної цілісності двох країн. Відсутність відповідної правової бази, яка сприяла б усуненню накопичених за століття територіальних суперечок, заострює проблему ідентичності в Молдові та актуалізує ідеї уніонізму.

Досить суперечливою політичною практикою у цьому сенсі є активна роздача румунського громадянства на території Молдови. Змагаючись за вплив у регіоні Бухарест діє симетрично Росії, яка, у свою чергу, активно роздає російське громадянство населенню Придністров'я. Вражає кількісна динаміка роботи Національного бюро по громадянству Румунії: якщо у 2009 р. молдованам було видано 22 тис. румунських паспортів, а в 2010 р. – 41,8 тис., то у 2011 р. вже близько 100 тис. Загалом у період з 1 січня 2002 р. по 11 квітня 2016 р. було схвалено понад 385 тис. заяв про надання (відновлення) румунського громадянства, поданих молдавськими громадянами¹⁰⁵.

Ілюстрацією успішності політики уряду Бухаресту можуть служити дані перепису населення Молдови 2014 р. Згідно з інформацією, поширеною Національним бюро статистики, при загальному падінні чисельності населення (з 3 млн 383 тис. осіб у 2004 р. до 2 млн 913 тис. у 2014 р., без урахування даних по Придністров'ю), кількість румунів у Молдові за цей період зросла більш ніж у 10 разів (з 2,2 до 23,18%). Натомість частка молдаван у структурі населення зменшилася майже на 20% і склала у 2014 р. 56,82%. За цей період в країні помітно зменшилася і кількість представників національних меншин: українців з 8,4 до 7,62%, росіян – з 5,9 до 5,46%, гагаузів – з 4,4 до 3,89%; болгар – з 1,9 до 1,64%¹⁰⁶.

Динаміка структури населення свідчить про те, що можливість бути румуном в РМ відкриває більш сприятливі перспективи. Сьогодні більшість представників політичної еліти Молдови мають румунське громадянство. Для пересічних молдаван подвійне громадянство не завжди означає вираження політичної лояльності Москві чи Бухаресту. Наявність паспортів сусідніх країн дозволяє активним громадя-

¹⁰⁴ Глава Румунії підписав закон о выделении Молдавии кредита в 150 млн евро. 06.05.2016. – [Електронний ресурс]: <http://ria.ru/economy/20160506/1427822208.html#ixzz4AoF5iFZC>

¹⁰⁵ Сколько румынских паспортов выдано молдаванам? 14.04.2016. – [Електронний ресурс]: http://www.noi.md/ru/news_id/82562

¹⁰⁶ Перепись 2014: Гагаузы составляют 3,89 процентов от общей численности жителей Молдовы. 05.01.2015. [Електронний ресурс]: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=15966>; Перепись населения 2004 г. – [Електронний ресурс]: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&idc=295&>

ни Молдови виживати у складних економічних умовах, полегшуючи перетин кордону. Водночас наявність можливості для мешканців Молдови в'їжджати на територію ЄС в якості громадян Румунії перешкоджає становленню РМ як держави, що відбулася, а подвійне громадянство посадовців становить потенційну загрозу лобювання інтересів бізнесу чи політичних кіл сусідньої країни. Так остаточне рішення молдавського Конституційного суду про те, що державна мова в РМ повинна називатися румунською, а не молдавською¹⁰⁷ може бути наслідком того факту, що п'ятеро з шести членів Конституційного суду Молдови, у тому числі його голова О. Тенасе, є громадянами Румунії.

У цілому за період незалежності визначальними для формування суспільного настрою в Молдові, зокрема з питань національної ідентичності, були фактори ідеологічного, інформаційного, економічного та політичного характеру. Ці фактори і зараз прямо або опосередковано впливають на оцінку перспектив зближення з ЄС чи Росією. Частково вони породжені поточними подіями та політичним суперництвом, а частково є системними, і пов'язані зі способами державного управління та соціоекономічними структурами. Їх джерелами виступають як центральна влада Молдови, так і зовнішні політичні сили.

Новим фактором поляризації населення Молдови з виникненням двох ворожих таборів, проукраїнського (прозахідного) і проросійського, стала агресія Росії проти Україною. Уряд Молдови став на бік першого, нацменшини – другого.

Анексія Росією українського Криму у 2014 р., а також окупація частини території Донбасу, яка розпочалась під інспірованими Москвою сепаратистськими гаслами, породили побоювання того, що подібна загроза може виникнути з боку проросійськи налаштованого населення Молдови, особливо з боку нацменшин. Політичні еліти і ЗМІ проголосили, що «події в Криму можуть викликати непередбачені і небажані дії в південній частині Молдови», «Бельці, з їх проросійськими настроями, можуть стати молдавським Донецьком» і «Молдова може отримати свій Донбас», маючи на увазі Гагаузію¹⁰⁸.

У ході української кризи на території Молдови помітно посилилася російська пропаганда, все більше ускладнюючи діалог між двома таборами. З огляду на те, що конфлікт в Україні восени 2013 р. першо-

¹⁰⁷ Постановление № 36 от 05.12.2013 г. о толковании статьи 13 ч.(1) Конституции в соотношении с Преамбулой Конституции и Декларацией о независимости Республики Молдова (Обращение № 8b-41b/2013). – [Електронний ресурс]: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=476&l=ru>

¹⁰⁸ В Молдавии может появиться свой Донбасс. – [Електронний ресурс]: http://www.newscom.md/rus/v-moldavii-mozhet-poyavit_sya-svoj-donbass.html

початково виник навколо питання про євроінтеграційний курс і для багатьох він символізує проблему геополітичного вибору між Сходом і Заходом, розвиток подій в Україні має відчутний вплив на дискурс щодо інтеграційних пріоритетів в Молдові.

Системна криза 1990-х рр., спричинила руйнування сформованих раніше соціальних ідентифікацій і спільностей, активізувала тенденцію поглиблення плюралізму і дрібності інтересів у більшості радянських республік. У Молдові недолік консенсусу з питання громадянської ідентичності титульної нації став серйозною перешкодою на шляху побудови міцного фундаменту для багатоетнічної нації. На порядок денний трансформаційного періоду крім економічних проблем вийшли такі питання як переосмислення статусу центру й регіонів, нечіткі й спірні кордони, а також величезний конфліктний потенціал, заснований на попередній міграційній політиці та виникненні великих діаспор. Процес утвердження суверенітету над власною територією та інтеграції етнічних меншин став одним із найбільш істотних протиріч пострадянської епохи розвитку молодій державі.

Унаслідок внутрішніх соціокультурних проблем та геополітичних чинників злам старих політичних інститутів і структур наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у Молдові протікав в обстановці гострих конфліктів. Незавершеність нової стратифікації суспільства, аморфність загальних і політичних інтересів різних верств і груп населення, відчуження значної частини населення від системи влади і держави, розмитість ідейно-політичних інтересів, відсутність національної ідеї, сприйнятої широкими верствами суспільства, – знайшли свій прояв у незавершеності національної консолідації держави та суттєво ускладнили процеси модернізації країни. Багатофакторність і багатоплановість політичної трансформації обумовлює її нерівномірність і неоднозначність, тому результатом транзитивного процесу є співіснування в країні демократичних й інших альтернативних тенденцій. У цих умовах демократичний транзит може бути успішно завершений лише у тому випадку, якщо сформований у країні політичний режим буде здатний гарантувати відносну рівновагу між політичною системою й внутрішнім середовищем у урахуванням його цивілізаційних, історико-культурних і геополітичних особливостей.